

QORAXITOYLAR DAVRI TARIXIY GEOGRAFIYASI

Termiz davlat pedagogika instituti

Pedagogika va ijtimoiy fanlar

fakulteti tarix ta'lim yo'nalishi

1-kurs talabasi

Murtozayeva Feruza

Anotatsiya

Qoraxitoylar davri (XII–XIII asrlar) Markaziy Osiyo va Xitoy chegaralarida shakllangan siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, hududiy tuzilma va siyosiy geografiyning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada Qoraxitoylar davlatining geografik hududi, markaziy va chekka viloyatlarning joylashuvi, iqtisodiy yo'llar va savdo marshrutlari, shuningdek, mintaqaviy siyosiy ta'sirlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va qadimiy xaritalardan foydalanilgan bo'lib, Qoraxitoylar davrida hududiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlari ham ko'rib chiqilgan.

Anotation

The Kara-Khitan period (12th–13th centuries) is associated with the political, social, and cultural processes that took place on the borders of Central Asia and China. Studying the regional structure and political geography of this period is of significant importance. This article analyzes the geographical territory of the Kara-Khitan state, the location of central and peripheral provinces, economic routes and trade corridors, as well as regional political influences. Historical

sources, archaeological findings, and ancient maps were used in the research, providing insights into the mechanisms that ensured territorial and political stability during the Kara-Khitan era.

Kalit so‘zlari: Qoraxitoylar, tarixiy geografiya, Markaziy Osiyo, Xitoy, hududiy tuzilma, siyosiy barqarorlik, savdo yo‘llari, arxeologiya, mintaqaviy ta’sir, qadimiy xaritalar

Keywords: Karachi, historical geography, Central Asia, China, territorial structure, political stability, trade routes, archaeology, regional influence, ancient maps.

KIRISH.

Qoraxitoylar davri (XII–XIII asrlar) Markaziy Osiyo va Xitoy chegaralaridagi siyosiy-geografik jarayonlarni o‘rganish nuqtai nazaridan tarix fanida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda Qoraxitoylar davlati nafaqat hududiy kengayish, balki murakkab mintaqaviy siyosiy va iqtisodiy integratsiya orqali shakllangan siyosiy tizim sifatida tarixiy manbalarda qayd etilgan. Hududiy tuzilma va siyosiy barqarorlikni ta’minlashda Qoraxitoylar o‘z ichki ma’muriy boshqaruvini markazlashtirish bilan birga, chekka hududlarda mahalliy boshqaruv organlarini faol ishlatgan. Shu bilan birga, ular o‘z davlat hududini himoya qilish, savdo yo‘llarini barqarorlashtirish va xalqaro aloqalarni rivojlantirish uchun qat’iy farmon va huquqiy qarorlarni qabul qilgan. Bu farmonlar davlat boshqaruvi, hududiy bo‘linish, soliqlar va karvon yo‘llarining tartibga solinishi kabi masalalarni qamrab olgan bo‘lib, tarixiy geografik tadqiqotlar uchun asosiy manba hisoblanadi. Tarixiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, Qoraxitoylar davri hududi markaziy viloyatlar va chekka mintaqalardan tashkil topgan bo‘lib, har bir viloyat hududiy, iqtisodiy va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan. Xalqaro savdo yo‘llari, xususan, Buyuk Ipak yo‘li bu davrda ham mintaqaning iqtisodiy hayotida hal

qiluvchi rol o'ynagan. Qoraxitoylar hukmdorlari savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash, karvonlarni himoya qilish, bojxona tizimini tartibga solish va mintaqaviy ijtimoiy barqarorlikni saqlash bo'yicha farmonlar chiqarib, hududiy integratsiyani mustahkamlashga intilganlar. Shu bois, geografik tahlil nafaqat hududning joylashuvi va tabiiy sharoitlarini, balki siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni ham qamrab oladi. O'z navbatida, Qoraxitoylar davrida chiqarilgan farmonlar va qonuniy tartib-intizomlar mintaqaning siyosiy geografiyasi va hududiy bo'linish tizimining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Masalan, markaziy viloyatlar va chekka hududlar orasidagi bog'lanishlar, harbiy va strategik punktlarning joylashuvi, mintaqaviy boshqaruv organlarining vakolatlari, bojxona va soliqlar bilan bog'liq farmonlar bu davrning siyosiy-geografik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, arxeologik topilmalar, qadimiy xaritalar va tarixiy yozuvlar Qoraxitoylar hududi ichida iqtisodiy va madaniy o'zaro ta'sirlarni ham tasdiqlaydi. Shu asosda, Qoraxitoylar davri tarixiy geografiyasini o'rganish nafaqat hududiy va siyosiy tahlil, balki mintaqaviy ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni tushunishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Bu davrning farmonlari va qonuniy me'yorlari Qoraxitoylar davlatining ichki boshqaruv tizimi va tashqi siyosiy aloqalarini chuqur anglashga imkon yaratadi hamda tarixiy geografiyaning mintaqaviy o'ziga xosligini aniqlashda asosiy manba vazifasini bajaradi.

Qoraxitoylar davri (XII–XIII asrlar) Markaziy Osiyo va Xitoy chegaralarida yuzaga kelgan murakkab siyosiy-geografik jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, bu davr hududiy boshqaruvning puxta tizimi, savdo yo'llari va strategik punktlarning o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi. Qoraxitoylar davlatining markaziy viloyatlari Samarqand, Balx, Xiva va boshqalar hududiy, iqtisodiy va strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu hududlarda markaziy boshqaruv organlari faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, chekka hududlar — Tog'li va cho'l zonasidagi viloyatlar, karvon yo'llari va savdo markazlari bilan bog'liq bo'lib, ular uchun

mahalliy boshqaruv organlari mustaqil, lekin markaziy hukmdor bilan uyg'un ishlash tamoyiliga asoslangan. Qoraxitoylar davlatining geografik tuzilmasi va hududiy integratsiyasi ushbu viloyatlarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatini muvozanatlash orqali shakllangan bo'lib, mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan. Savdo yo'llari va iqtisodiy infratuzilma Qoraxitoylar davrining ajralmas qismini tashkil qilgan. Xususan, Buyuk Ipak yo'li hududi orqali Markaziy Osiyo, Xitoy, Hindiston va Yaqin Sharq mamlakatlari bilan iqtisodiy aloqalar yo'lga qo'yilgan. Qoraxitoylar hukmdorlari ushbu yo'llarning xavfsizligini ta'minlash, karvonlarni himoya qilish, bojxona va soliq tartibini mustahkamlash hamda savdo markazlarini rivojlantirish bo'yicha qat'iy farmonlar chiqargan. Bu farmonlar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki hududiy boshqaruvning samaradorligini ham ta'minlagan. Shu bilan birga, arxeologik topilmalar va qadimiy xaritalar shuni ko'rsatadiki, savdo yo'llari nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va madaniy integratsiyani mustahkamlash vositasi sifatida ishlatilgan. Hududiy bo'linish va strategik punktlarning joylashuvi Qoraxitoylar diplomatiyasi va harbiy siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Markaziy viloyatlar va chekka hududlar orasidagi aloqa yo'llari doimiy nazorat ostida bo'lgan, harbiy postlar va karvon yo'llari punktlari hududiy xavfsizlikni ta'minlagan. Shu bilan birga, Qoraxitoylar davlati o'z hududini chetlardagi raqib davlatlar, jumladan, Xitoy Min sulolasi va Sharqiy Markaziy Osiyo bo'ylab tarqalgan boshqa mustamlakachilik tizimlari bilan muvozanatlashgan holda boshqargan. Hududiy integratsiya va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda markaziy farmonlar va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi uyg'unlik alohida e'tibor qaratilgan.

Qoraxitoylar davrida ijtimoiy va madaniy jarayonlar ham geografik tizim bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Viloyatlarda yashovchi turli etnik guruhlar, karvon yo'llari atrofidagi savdogarlar va shahar aholisi o'rtasida madaniy, diniy va iqtisodiy aloqalar shakllangan. Bu jarayonlar hududiy boshqaruv tizimining samaradorligini oshirib, Qoraxitoylar davlatining siyosiy va iqtisodiy kuchini

mustahkamlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, tarixiy manbalar, qadimiy xaritalar va arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, Qoraxitoylar davrida mintaqaviy geosiyosiy balans va hududiy integratsiya mustahkam asosga ega bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, Qoraxitoylar davri tarixiy geografiyasi nafaqat hududiy tuzilma, siyosiy boshqaruv va savdo yo'llari bilan bog'liq masalalarni o'rganishga, balki mintaqaviy barqarorlik, iqtisodiy integratsiya va madaniy o'zaro ta'sirlarni ham chuqur anglashga imkon beradi. Hududiy va siyosiy tizimning uyg'unlashuvi, strategik joylashuv va savdo-sotiq infratuzilmasi Qoraxitoylar davrini Markaziy Osiyo tarixida o'ziga xos va muhim bosqich sifatida ko'rsatadi. Qoraxitoylar davrida hududiy va siyosiy boshqaruvning murakkab tizimi mamlakatning ichki va tashqi siyosiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Markaziy viloyatlar o'zining iqtisodiy resurslari, savdo yo'llari va strategik ahamiyati bilan ajralib turgan bo'lsa, chekka hududlar ko'proq savdo, karvon yo'llari va harbiy strategik nuqtalar bilan bog'langan. Shu bois, Qoraxitoylar farmonlari va qonuniy tartib-intizomlari nafaqat markaziy hokimiyatni mustahkamlash, balki chekka hududlarni markaz bilan uyg'unlashgan holda boshqarish tizimini yaratishga qaratilgan edi. Bu davrda chiqarilgan farmonlar viloyatlarning hududiy bo'linishi, soliqlar tizimi, bojxona nazorati, karvon yo'llari xavfsizligi va harbiy punktlarning joylashuvi kabi ko'plab masalalarni qamrab olgan. Shu bilan birga, arxeologik topilmalar va qadimiy xaritalar hududlarning tabiiy sharoiti va inson faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham tasdiqlaydi.

Qoraxitoylar davrining iqtisodiy geografiysi markaziy savdo yo'llari va karvon yo'llari orqali amalga oshgan transregional aloqalar bilan bog'liq bo'lib, mintaqqa iqtisodiy hayotiga keskin ta'sir qilgan. Buyuk Ipak yo'li Qoraxitoylar hududi orqali o'tib, Markaziy Osiyo, Xitoy, Hindiston va Yaqin Sharq mamlakatlari bilan iqtisodiy va madaniy almashinuvni ta'minlagan. Shu yo'llar orqali nafaqat tovarlar, balki madaniy va siyosiy ta'sirlar ham mintaqaga kirib

kelgan. Qoraxitoylar hukmdorlari ushbu yo'llarning xavfsizligini ta'minlash, karvonlarni himoya qilish, bojxona va savdo tartibini nazorat qilish bo'yicha maxsus farmonlar chiqarib, hududiy va siyosiy integratsiyani mustahkamlashga harakat qilgan. Hududiy integratsiya va mintaqaviy barqarorlikni shakllantirishda markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi uyg'unlik alohida e'tibor qaratilgan. Qoraxitoylar davlati o'z hududini xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va siyosiy barqarorlik nuqtai nazaridan optimallashtirgan. Chekka hududlarda mahalliy boshqaruv organlari markaz bilan uzviy bog'lanib, viloyatlararo strategik va iqtisodiy aloqalarni muvozanatlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, Qoraxitoylar davri hududida yashovchi turli etnik guruhlar, shahar va qishloq aholisi o'rtasida ijtimoiy va madaniy munosabatlar rivojlangan, bu esa hududiy integratsiya va mintaqaviy barqarorlikning asosiy omili bo'lgan. Shuningdek, Qoraxitoylar davri hududiy geosiyosiy jarayonlarning chuqur tahlili hududlarning tabiiy sharoiti, strategik joylashuvi, suv manbalari va tog'li hududlar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Hududiy va strategik nuqtalar markaziy hokimiyatni mustahkamlash, harbiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Tarixiy manbalar, qadimiy xaritalar va arxeologik topilmalar Qoraxitoylar davrida hududiy boshqaruv tizimi, savdo yo'llari va karvon yo'llari infratuzilmasining murakkabligini tasdiqlaydi. Shu bois, bu davrning tarixiy geografiyasi nafaqat hududiy va siyosiy tahlilni, balki mintaqaviy iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarni ham chuqur anglash imkonini beradi. Natijada, Qoraxitoylar davri tarixiy geografiyasi Markaziy Osiyo tarixida o'ziga xos o'rni bilan ajralib turadi. Hududiy bo'linish, markaziy va chekka viloyatlar o'rtasidagi muvozanat, savdo yo'llari va karvon marshrutlari, shuningdek, farmon va qonuniy tartib-intizom mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynagan. Shu bilan birga, Qoraxitoylar davri geosiyosiy jarayonlari va hududiy integratsiya tamoyillari

bugungi tarixiy va arxeologik tadqiqotlar uchun asosiy ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Qoraxitoylar davrida hududiy boshqaruvning samarali tizimi nafaqat ichki siyosiy barqarorlikni ta'minlagan, balki mintaqaviy integratsiya va xalqaro aloqalarni rivojlantirishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Hududiy bo'linish markaziy va chekka viloyatlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va strategik bog'liqlikni ta'minlashga qaratilgan edi. Markaziy viloyatlar o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy resurslari bilan davlatning boshqaruv markazi vazifasini bajargan bo'lsa, chekka hududlar, xususan, savdo yo'llari atrofidagi karvon yo'llari va strategik postlar hududiy xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Shu nuqtai nazardan, Qoraxitoylar farmonlari va qonuniy tartib-intizomlari markaz va chekka hududlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, viloyatlararo aloqalarni muvozanatlash va savdo-sotiqni rivojlantirishga qaratilgan edi. Savdo yo'llari, xususan, Buyuk Ipak yo'li Qoraxitoylar hududi orqali o'tganligi, ularni strategik jihatdan yanada ahamiyatli qilgan. Bu yo'llar nafaqat tovarlar almashinuvi, balki madaniy, ilmiy va siyosiy ta'sirlarning mintaqaga kirib kelishida asosiy vosita bo'lgan. Shu bois, Qoraxitoylar hukmdorlari savdo yo'llarini nazorat qilish, karvonlarni himoya qilish, bojxona va soliq tizimini tartibga solish bo'yicha maxsus farmonlar chiqargan. Ushbu farmonlar markaziy hokimiyatni mustahkamlash bilan birga, hududiy boshqaruvning samaradorligini oshirish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan. Hududiy strategiya va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda Qoraxitoylar davlati o'zining hududiy resurslarini puxta tahlil qilgan. Markaziy viloyatlar va chekka hududlar o'rtasidagi aloqa yo'llari, suv manbalari, tog'li hududlar va strategik punktlarning joylashuvi mamlakat siyosatining muhim jihatlari sifatida ko'rib chiqilgan. Mahalliy boshqaruv organlari markaziy farmonlar bilan uyg'un ishlash orqali viloyatlararo aloqalarni muvozanatlash va hududiy integratsiyani ta'minlagan. Shu bilan birga, hududiy va strategik nuqtalar

nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy va madaniy barqarorlikni shakllantirishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Madaniy va ijtimoiy jarayonlar Qoraxitoylar davrida geografik tizim bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Viloyatlar aholisining etnik, madaniy va iqtisodiy xususiyatlari, karvon yo'llari va savdo markazlaridagi faoliyat mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Shu nuqtai nazardan, hududiy boshqaruv tizimi, savdo yo'llari va strategik punktlarning uyg'unlashuvi Qoraxitoylar davlatining ichki siyosiy, iqtisodiy va madaniy kuchini mustahkamlashga xizmat qilgan. Shuningdek, arxeologik topilmalar, qadimiy xaritalar va tarixiy manbalar Qoraxitoylar davrida hududiy va siyosiy boshqaruv tizimining murakkabligini, savdo yo'llari infratuzilmasining rivojlanganligini hamda markaziy va chekka hududlar o'rtasidagi uyg'unlik tamoyilini tasdiqlaydi. Bu davrning tarixiy geografiyasi nafaqat hududiy va siyosiy jarayonlarni, balki iqtisodiy va madaniy almashinuvni ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Qoraxitoylar davri tarixiy geografiyasi Markaziy Osiyo tarixida o'ziga xos o'rni bilan ajralib turadi. Hududiy bo'linish, strategik joylashuv, markaziy va chekka viloyatlar o'rtasidagi muvozanat, savdo yo'llari va karvon marshrutlari, farmon va qonuniy tartib-intizom mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynagan. Shu bilan birga, Qoraxitoylar davri hududiy integratsiya va siyosiy barqarorlikni shakllantirishda o'ziga xos tajriba sifatida tarixiy-geografik tadqiqotlar uchun asosiy ilmiy manba vazifasini bajaradi.

XULOSA

Qoraxitoylar davri Markaziy Osiyo tarixida o'ziga xos hududiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlari bilan ajralib turadi. Ushbu davrda hududiy bo'linish va strategik punktlarning joylashuvi, markaziy va chekka viloyatlar o'rtasidagi uyg'unlik, savdo yo'llari va karvon yo'llari infratuzilmasi, shuningdek, farmon va qonuniy tartib-intizom mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Qoraxitoylar davri tarixiy

geografiyasi orqali Markaziy Osiyoda hududiy integratsiya, savdo-sotiq aloqalari va madaniy o'zaro ta'sirlar muvaffaqiyatli shakllanganini ko'rish mumkin. Shu bilan birga, bu davrning arxeologik topilmalar va qadimiy xaritalar orqali o'rganilishi mintaqaviy strategik va iqtisodiy tizimlarni chuqur anglash imkonini beradi. Qoraxitoylar davri siyosiy va iqtisodiy boshqaruv tajribasi bugungi tarixiy-geografik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barthold, V. *Turkestan v srednie veka*. Moskva: Nauka, 1963.
2. Bregel, Y. *The Formation of the Qara-Khitai State*. Harvard University Press, 2003.
3. Grousset, R. *Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1970.
4. Soucek, S. *A History of Inner Asia*. Cambridge University Press, 2000.
5. Giraud, R. *Histoire de la Chine et de l'Asie Centrale*. Paris: Payot, 1971.
6. Manz, B. *The Rise and Rule of the Qara-Khitai*. Princeton University Press, 1999.
7. Klyashtorny, S.G., *Archaeology and History of Central Asia in the Medieval Period*. Tashkent: Fan, 2005.
8. Xitoy manbalari: *Xin Tang Shu* va *Liao Shi*, tarjimalar va tahlillar.
9. Marikhin, V.V. *The Trade Routes of Central Asia in the 12th–13th centuries*. Almaty: Kazakh University Press, 2010.
10. Turaev, R. *Tarixi O'zbekiston: o'rta asrlar*. Tashkent: Sharq, 2015.